

Езиковедска българистика

СПЕЦИФИКА НА БЪЛГАРСКАТА ФОНЕТИКА

Българският език се използва в югоизточната част на славянската езикова територия. Този факт в голяма степен определя неговия фонетичен характер. Южнославянските езикови характеристики се намират в решителна опозиция спрямо северните славянски езици. А българският език като южнославянски показва значително сходство с източния фонетичен тип. Ако опростим това, бихме казали, че в момента най-важната типологична граница в областта на славянската фонетика минава през Карпатите – по този признак чешкият и словашкият език се свързват типологично с южнославянската фонетика. Балканският планински масив, който представлява естествено продължение на Карпатите, разделя България на две части. Този факт се отразява на българската фонетика по такъв начин, че източната част е много по-силно маркирана по отношение на източнославянските фонетични характеристики, отколкото западната. Северно-източнославянските фонетични характеристики са:

– относително голямо участие на съгласните във фонологичните системи; например отношението на /V/ към /C/ в българския език, подобно на руския, е 1:6, докато в сръбския и хърватския език е 1:2, а в чешкия – 1:2,5;

– развита корелация на палаталността на съгласните – всички твърди фонемни в българския език имат меки съответствия с ранг на фонемни (нямат двойки само меките или полумеките съгласни);

– поява на асимилационна палаталност – в българския език се появява смекчаване на съгласните пред предни гласни с различна степен на асимилация, по-слаба на запад, по-силна в източната част на българоезичната територия;

– промяна на гласните в неударена позиция – в българския се наблюдава преместване на артикулацията на невисоките неударени гласни, познато като „редукция”;

– мястото на словното ударение е детерминирано морфологично, липсва акцентна политония;

– липса на антикаденция във въпросите „да-не”;

– отклонение от едновърховия модел на сричката – българският няма тази особеност, моделът на сричката е последователно едновърхов, напр. *мъгла*, *Петър*, полски – *mgła*, *Piotr* (с несиллабичен сонант);

Гореизброените характеристики в най-висока концентрация се наблюдават в руския език и постепенно се подлагат на дисперсия в славянскоезичните територии на изток и юг от Русия. Източнобългарските говори представляват южната експозиция на северо-източнославянския фонетичен тип. Свързвайки се с определен типологичен обхват на славянските езици, едновременно с това представляват фрагмент от една по-широка езикова територия, която Роман Якобсон е нарекъл евроазиатска фонетична лига. Тази лига се характеризира с развита корелация на палаталните съгласни и отсъствие на акцентна политония (Якобсон 1962). Тези характеристики се отнасят и до българския език. Областта с редуцията на гласните се простира чак до северногръцките говори, където също се срещат комбинаторни смекчавания на съгласните.

Гореспоменатото еднозначно описва и класифицира фонетичния тип на българския език. Но българският език също е и южнославянски език, което, между другото, се свързва с едновърховия модел на сричката и с по-малко изразена палаталност – това се проявява в ограничения контекст на поява на най-важната югоизточна фонетична характеристика – палаталността на съгласните.

В крайна сметка българската фонетика се класифицира по един начин, когато се описва чрез фонологичната система, а по друг, когато взимаме предвид фреквенцията на типологично важните фонетични характеристики. Както споменахме по-горе, всички твърди български съгласни имат палатални съответствия с ранг на фонема, но корените им са ограничени, те произлизат, както и в останалите южнославянски езици, единствено от йотация (за т. нар. трета йотация“ може да се приеме смекчаването пред континуанта * ъ), а също така и от засмки. От тази гледна точка текстовата фреквентност на палаталните съгласни в българския език е съпоставима с другите южнославянски езици. В българския език броят на палаталните съгласни в текст е 5,7% от всички съгласни, в македонския – 9,5%, в сръбския – 10,7%, докато в полския – 20,6%, в белоруския – 26,6%, в руския – 33,4% (Савицка, Гжибовски 1999). Разбира се, ситуацията е съвсем различна в онези източнобългарски диалекти, в които степента на смекчаване на съгласните пред предните гласни води до фонетичното им сливане с меките съгласни пред задните гласни. По-нататък контекстът, определящ фонематичността на палаталните, е следният: пред задна гласна, където се появат както твърди, така и меки съгласни. Пред предните гласни опозицията се неутрализира, но за разлика от книжовния език и западните диалекти, за сметка на палаталните, а не на твърдите фонемни. И в двата случая, поради останалите рестрикции (отсъствие на меки в краесловие и пред гласна, отсъствие на група от тип /Cj/, е възможна интерпретацията на

българските меки съгласни като група фонем /Cj/ (повърхнинна реализация /Cj/ > /C'/.¹

Българският език също така е и балкански език. Българската фонетика (всъщност българо-румънската) се е възприемала като типично балканска (Ивич 1968, Симеонов 1975, 1977). В светлината на тесните връзки на българската фонетика и източнославянската фонетика (дори и евроазиатската) тази идея не може да се приеме. Балканските фонетични характеристики се свързват по-скоро с характеристиките на другия полюс на славянската фонетика – западно-южнославянския. Това са характеристики, противопоставящи се на тези на българската фонетика. Като балкански и западно-южнославянски могат да се определят следните фонетични характеристики:

– ограничения на фонетичната палаталност до 3–5 съгласни. Обикновено това са 2 меки африката и 3 сонанта. Българският има 15 меки съгласни фонем и 4 леко смекчени алвеоларни обструенти, но македонският и сръбският имат само по 5 меки съгласни фонем с тенденция към ограничаване на техния брой.

– системата на съгласните като цяло е по-бедна и е по-малък броят на групите съгласни (Савицка 1974, 2001, Толстая 1968, 1974);

– висока текстова фреквентност на групи гласни. Кориковска (2000) сравнява количеството групи VV във всички славянски езици. В текстове с една и съща дължина в българския тя регистрира 53 групи гласни, в сръбския – 85 (подобно е и в хърватския), а в македонския цели 172, докато в останалите славянски езици рядко повече от десет и никога над двадесет;

– силно ограничен брой на асимилации и неутрализации; в частност липса на асимилационни палаталности;

– липса на геминация или ограничена нейна поява в ясно отчетливите морфологични граници. В сравнение с останалите южнославянски езици българският има много геминати – преди всичко, единствен от южнославянските възприема геминати на границата между суфикс и флексия напр. *именно, пивам* и др, ср. също и в заемки като *гюлле* (мак. *Гуле*).

Други балкански характеристики:

– липса на *x* (срв. български *хубава*, мак. *убава*)

– висока фреквентност на групи гласни (относително висока в българския);

– смесване на небни и палатални африкати (ср. *ћ, ђ*, мак.) – това не е характерно за българския език;

– тенденция за локализиране на словното ударение върху втората или третата сричка от края;

– проклитизицизация на местоименните и глаголните клитики – от славянските езици единствено македонският последователно възприе тази иновация;

¹ Това правило се потвърждава от съвременното съчетаване на морфемите, напр. *изявление, от ягоди, а дори и в в град Ямбол*

– отслабване на каденцията в интонационния контур на въпросите и наличие (освен другите контури) на антикаденция във въпросите, изискващи отговор „да – не“. (в българския антикаденция има само тогава, когато *word in focus* е локализирана в края на въпроса, а словното ударение пада върху последната сричка);

– липса на сандхи (като в сръбския език), или наличие с ограничени прояви (като в македонския, където единствената позиция на асимилация на звучността е позицията пред шумова съгласна), българският има развито сандхи от обеззвучаващ тип;

– редица елизии и инерция на интервокалните съгласни (преди всичко й-кратко, най-вероятно под гръцко влияние) – тази характеристика се наблюдава с голяма интензивност в македонския, предимно в диалектите и в разговорната реч;

– лениции на интервокалните звукови оклузивни – наблюдава се само в македонския, но се среща и в разговорния български;

– Редица явления, свързани с функционирането на групи от типа „нососонант + оклузив със същото място на артикулация“ (поява на тези групи в красловието, озвучаване на оклузивите в такива групи, тенденция към функционална еквивалентност на такива групи със звучните оклузивни, което води до появата на редица възможности и колебания във фонетичната репрезентация. Между другото, с това се свързва обогатяването на групите съгласни от типа /мл/, /мр/ > /мбр/, мбл/ (напр. в мак. диал. *млеко*, а в славянските диалекти помага за запазването на носовостта, произлизаща от праславянските носовки (вж. Савицка 1997).

Като балканска характеристика се третира наличието на централизирана гласна с ранг на фонема (бълг. ъ). По мое мнение в момента това е по-скоро северно-източнославянска черта (срв /у/, което постепенно придобива фонологична самостоятелност във всички езици на север от Карпатите. Като балканска особеност е по-скоро затихваща. За съжаление, поради ограничения обем на статията, не бихме могли да дискутираме тук този въпрос. (вж Савицка 2000).

Както се вижда, на територията на Балканите се срещат няколко различни в типологично отношение фонетични области: източнославянска (евроазиатска), противоположна на нея южно-западнославянска, балканска фонетика (чийто географски център е на мястото, където се срещат македонски, албански и гръцки), а също така и средиземноморски фонотактичен тип, от който някои характеристики достигат до славянските диалекти. Източнославянският фонетичен тип бавно отстъпва – някои от неговите черти отчетливо отслабват, напр. асимилационната палаталност. Колкото е по-на запад, толкова характеристиките на тази област отслабват, а това се свързва със степенуването на фонетичните типове. Този процес може да се нарече европеизация. Наистина в противоположния тип – западния – отслабва наследената полито-

ния, но общо погледнато, западно-южнославянската фонетика представя един експанзивен тип. Картината се допълва от факта, че между отделните езици липсва отчетлива граница. Точно в южната част на славянската територия на основата на едни и същи лингвистични факти изобщо не могат да се очертаят междуезикови граници. Още повече, ако оставим настрана книжовните южнославянски езици, откриваме явни типологични разлики.

В светлината на гореизложеното, от фонетична гледна точка българският език се класифицира по-скоро като южно-източнославянски език, а една от най-важните типологични характеристики – асимилационната палаталност – на българска територия се среща в повече и в по-силна позиция. Следователно българската фонетика се различава от другите южнославянски езици, а дори и най-близко свързаният с него – македонският, има типологично различна фонетика, поне що се отнася до книжовния език и западните диалекти. От фонетична гледна точка българският също така не е и балкански език.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивич 1968:** P. Ivić. *Liens phonologiques entre les langues balkaniques*, Actes du premier congrés international des études balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 133–143.
- Якобсон 1962:** R. Jakobson. *К характеристике евроазиатского языкового союза*, в: Selected writings, Mouton & s'-Gravenhage, 144–202.
- Коритковска 2000:** A. Korytkowska. *Vocalic clusters in the Balkanic Slavic languages*, *Govor XVII/1*, 49–61.
- Савицка 1974:** Sawicka. *Struktura grup spółgłosek w językach słowiańskich*, Wrocław.
- Савицка 1997:** Sawicka. *The Balkan Sprachbund in the light of phonetic features*, Warszawa.
- Савицка 2000:** И. Савицкая. *Об одном средневековом балканизме*, Материалы XXVIII Межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов, вып. 21, Балканские исследования, часть 3, март 1999, Санкт Петербург, 25–28
- Савицка 2001:** I. Sawicka. *An outline of the phonetic typology of the Slavic languages*, Toruń.
- Савицка, Гжибовски 1999:** I. Sawicka, S. Grzybowski. *Studia z palatalności w językach słowiańskich*, Toruń.
- Толстая 1968:** С. Толстая. *Сочетаемость согласных в связи с фонологической структурой слова в славянских языках*. Славянское славяноведение, 1, 41–55.
- Толстая 1968:** С. Толстая. *К характеристике консонантных сочетаний в славянских языках (начало и конец слова)*. Славия XLII, 113–134.

Ирена Савицка

Превод от полски Надежда Михайлова